

K ANALÝZE ČESKÝCH DEVERBÁLNÍCH SUBSTANTIV

Ludmila Veselovská

1. Nominalizace jako syntaktický proces

Nominalizacemi se v transformační generativní syntaxi¹ jako první systematicky zabýval už Robert Lees ve studii *The Grammar of English Nominalizations* (1960). Srovnával větné celky s obsahově příbuznými strukturami deverbálních substantiv a tvrdil, že anglické nominalizace (1a-b) jsou výsledkem transformace odpovídajících aktivních a pasivních vět (2a-b).

- (1) a. *the enemy's destruction of the city*
nepřítelovo zničení města
- b. *the city's destruction by the enemy*
cca= zničení města nepřítelem.
- (2) a. *The enemy destroyed the city*
Nepřítel zničil město
- b. *The city was destroyed by the enemy*
Město bylo zničeno nepřítelem

Ve své analýze Robert Lees konstatoval, že při transformaci typu nominalizace se kromě změny kategorie hlavního prvku S(=věta) →N(=substantivum) mění také forma "subjektu" z nominativu ve (2) na saský genitiv v (1) a u aktivní (a) verze také forma pravostranného doplnění z akuzativu na *of*-genitiv. Vzhledem k tomu, že proces transformace byl na počátku 60. let v podstatě jen konstatováním paralelismu a popísem viditelné změny, výše uvedené konstatování bylo adekvátní.

Leesova analýza nominalizací byla jedním z úvodních signálů tendence segmentovat elementy účastníci se syntaktických transformací na úroveň menší, než slovo. Rozklad lexikálních jednotek na komplexní syntaktické struktury (tj. v podstatě nekonečná segmentace až na úroveň vágně definovaných archesémů) vedl k rozvoji generativní sémantiky v 70. letech. Tuto metodu, spolu s teoriemi generativní sémantiky, Noam Chomsky odmítl v *Remarks on Nominalizations* (1971). Chomsky zde diskutuje vlastnosti anglických hybridních verbonominálních *-ing* forem a dělí je na syntaktické nominalizace (*gerundia*) a na lexikální nominalizace (*derived nominals*). Tvrdí, že vnitřní struktura lexikálních derivátů je pro syntax irelevantní. Pod názvem "lexikální hypotéza" Chomsky prosazuje, aby se syntax zabývala jen jevy náležejícími do syntaktické roviny a přenechala vnitřní skladbu slov modulu morfologie.

¹ V následujícím příspěvku budu za generativní syntax označovat jen směr transformační-generativní gramatiky reprezentovaný Noamem Chomským a studii kompatibilními.

Takto zobecněná lexikální hypotéza je dodnes v různém rozsahu akceptována. Vlastní analýza nominalizací však prodělala určitý vývoj. Příčinou potřeby vracet se k jejich popisu je to, že Chomsky rozdíl mezi lexikální (morfologickou) a syntaktickou derivací pouze stanovil, ale nezachytil formálně. U lexikální derivace je to přirozený důsledek lexikální hypotézy, u syntaktické derivace je však popis transformace dodnes námětem diskuse. Za další nedostatek tehdejší Chomského analýzy je považováno to, že rozděluje velmi různorodý komplex odlišných anglických verbonominálních *-ing* forem na pouhé dvě skupiny.

Reprezentativní studií nominalizací z 80.-90. let je rozsáhlá monografie Jane Grimshaw *Argument Structure* (1991). S ohledem na řadu nových kritérií zkoumá autorka nominalizace nejen anglické. Souhlasí s Chomským v tom, že gerundiální nominalizace jsou syntaktickými deriváty. Na rozdíl od něj však tvrdí, že negerundiální nominalizace nelze chápat jako jeden celek, ale že je nutno je na základě celé řady odlišných charakteristik rozdělit do tří skupin. Seznam (3) uvádí autorčiny skupiny možných nominalizací seřazených podle poměru verbálních a nominálních vlastností.

- (3)
a. resultativní substantiva (<i>result nominals</i>)	}	(i) lexikální jednotky
b. dějová substantiva (<i>event nominals</i>)		
c. komplexní dějová substantiva (<i>complex event nominals</i>)	}	(ii) transformáty
d. gerundiální tvary (<i>gerunds</i>)		

Resultativní substantiva (*result nominals*) (3a) jsou podle Grimshaw substantiva, která označují výsledek aktivity, na škále verbonominálních vlastností jsou nejméně verbální a syntakticky jsou totožná se substantivy. Skupinu, kterou N. Chomsky (1971) nazýval vágně "mixed nominals" a u nichž konstatoval nejasnou a smíšenou charakteristiku, dělí J. Grimshaw na dějová a komplexně dějová substantiva (*event nominals* a *complex event nominals*). Dějová substantiva (3b) označují aktivitu jako dějovou událost a jsou tedy svou sémantickou charakteristikou slovesům bližší, než resultativní substantiva. I tento typ nominalizací však Grimshaw (stejně jako Chomsky) považuje za syntakticky inertní lexikální jednotky, u nichž jakákoliv případná derivace proběhla mimo úroveň syntaxe. Pokud je interpretace těchto nominalizací podobná interpretaci jejich verbálních paralel, jde o výsledek sémantické příbuznosti, nikoliv syntaktického procesu.

Nejverbálnějším typem nominalizací jsou podle J. Grimshaw komplexní dějová substantiva (*complex event nominals*) (3c), která mají celou řadu vlastností shodných s gerundiálními tvary (3d). Autorka ukazuje, že verbální vlastnosti komplexních dějových substantiv nejsou náhodné, ale systematické a v mnoha směrech odlišné od resultativních i dějových substantiv. Komplexní dějová substantiva mají např. podle Grimshaw syntakticky relevantní konceptuální strukturu argumentů (*argument structure*), která je jinak typická pouze pro verba (včetně gerundií). Proto Grimshaw řadí komplexní dějová substantiva spolu s gerundií mezi syntaktické transformáty.

Konkrétní frázový graf nominalizační transformace Jane Grimshaw neuvádí. Říká však, že nominalizace je transformací podobného typu jako pasivizace, neboť obě ovlivňují hierarchii konceptuální struktury absorbcí externího argumentu (subjektu) a

v důsledku toho lze roli agentu vyjádřit jen ve formě adjunktu (posesíva nebo předložkové fráze). Grimshaw tedy podle všeho nechápe nominalizační transformaci za cyklicky vázanou na pasivizaci (jak činí Lees), ale považuje nominalizaci za samostatný syntaktický proces.

Analýza transformace (některých) českých nominalizací, která se objevuje v pracích Petra Karlíka a Norberta Nüblera (1998) a P. Karlíka (2000) představuje kombinaci výše zmíněných přístupů. Autoři tvrdí, že paralelismus českých vět (4) se strukturami (5) je výsledkem syntaktické transformace typu nominalizace. Při transformaci vět (4) v syntakticky derivovaná substantiva (5) dochází podle autorů k systematické transpozici strukturní valenční pozice nominativ v genitiv. Stejně jako u Leese, také jejich nominalizační transformace následuje po procesu pasivizace (4a.-b).

(4) pasivizace: a. *Marie malovala obraz*
 b. *Obraz byl malován (Marií)*

(5) nominalizace a. *malování Marie*
 b. *malování obrazu (Marií)*

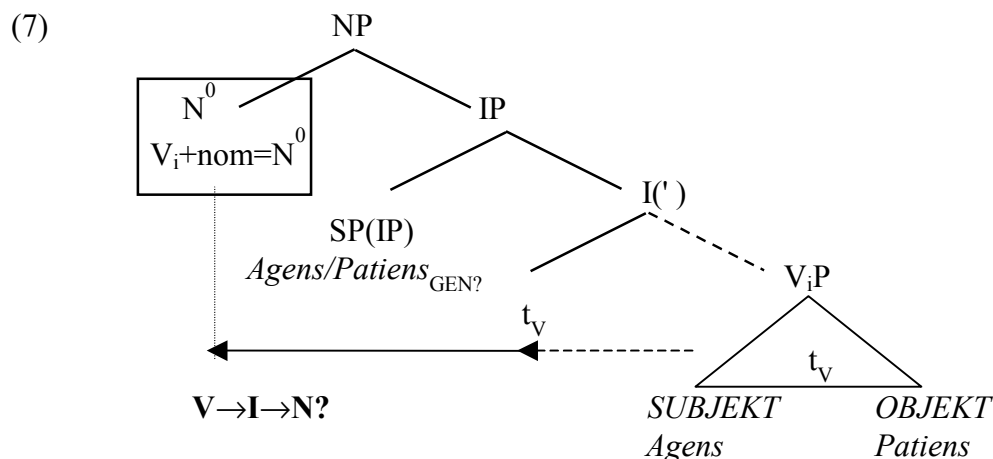
Každá analýza, která předpokládá, že transpozice slovních druhů (kategorií) je syntaktický proces zahrnující transformace větných celků, naráží v moderní generativní syntaxi na problém komplexity. Od 80. let je transformace chápána jako posun konkrétního segmentu. Tento posun je omezený principy subjacence/cycku, a to jak do směru tak do vzdálenosti a možného místa dopadu. Frázový graf je kanonicky binární, předpokládá pevný vztah mezi interpretací aktantů slovesa a jejich hloubkovou strukturní pozicí. Definovatelný syntaktický vztah se považuje rovněž za zdroj strukturního pádu.²

Procesy, které Lees nebo Karlík & Nübler navrhují jako součást analýzy příkladů (1)-(2) nebo (4)-(5) nelze dnes vyjádřit jen podrobným záznamem kafevské metamorfózy něčeho v něco. Navrhovaná pasivizace verbální/větné struktury a následná syntaktická nominalizace (5b), by ve standardním rámci generativní syntaxe 80. let vyžadovaly komplexní procesy (6):

- (6)
- a. hloubkovou derivaci rozšířené projekce verba až po úroveň povrchové pozice nominativního subjektu (tzn. přinejmenším $IP \rightarrow I, VP$), viz (4a),
 - b. proces pasivizace (frázová transformace pravostranného komplementu verba do pozice specifieru inflexní projekce I), viz (4a) na (4b),
 - c. syntaktickou derivaci V na N, viz (4a) na (5a) nebo (4b) na (5b).

² Pokud jde o kanonickou frázi a definici transformačního posunu jako *Move Alpha*, viz např. N. Chomsky (1986) a interpretace tohoto období v klasické učebnici *Government and Binding* od Liliane Haegemanové (1991).

Krok (6c), tzn. transformace nominalizace, by znamenal posun verbální hlavy V_i a její levostrannou inkorporaci do nominalizační hlavy N^0 bezprostředně dominující V_iP , jak je znázorněno ve zjednodušeném schématu (7).³

Struktura (7) není nemožná, ale je značně komplexní. Pro její složitost přitom u českých nominalizací neschvídčí (kromě významového paralelismu) žádná data. Struktura (7) navíc nijak nezřejmuje, jak se formy pádů u valenčních aktantů mění: jejich teoretická hloubková pozice neodpovídá pozici povrchové a nutné posuny jsou nemotivované.

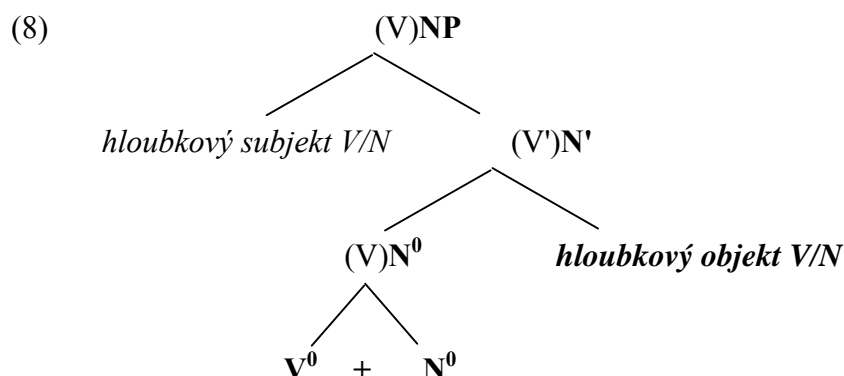
V období minimalismu, jsou možné nominalizační grafy z hlediska globálních omezení nezajímavé a jako příklad transformace vynucené nějakým evidentním syntaktickým rysem (*feature driven movement*) je lze použít jen obtížně. Nominalizacemi se tedy zabývají především ti autoři, kteří se pokoušejí vypracovat ucelenější koncepci vztahu morfologie a syntaxe.⁴

Hagit Borerová (1997) a Joseph Emonds (1997) opakovaně diskutují syntaktické vlastnosti anglických *-ing* forem a tvrdí, že binární rozdělení na (3i=3a/b) *lexikální jednotky* a (3ii=3c/d) *transformáty* nevystihuje specifika jednotlivých skupin. Namísto (7) navrhují pro všechny druhy morfologicky komplexních nominalizací strukturu (8). V (8) je kategoriální hlava N (substantivum) chápána jako komplex dvou *syntaktických* hlav: lexikálního verbálního základu (V) a derivačního

³ Schéma v podstatě stejné jako (7) lze nalézt např. u Stevena Abneyho (1987). Podobnou strukturu a posun hlavy V navrhuje také Ilan Hazout (1995) ve svém rozboru hebrejských syntaktických nominalizací. Oba mají pro své analýzy velmi omezeného počtu deverbálních substantiv kromě významového paralelismu vždy také celou řadu syntaktických signálů. Ve své studii Veselovská (1999) ukazují, že žádný z jejich důvodů nelze uplatnit v češtině.

⁴ Karlík (2000) uvádí některé reprezentativní představitele. Z minimalismu nejbližších nutno zmínit vlivnou koncepci *distributivní morfologie* vycházející z poněkud nepropracované studie Morrise Halle a Aleca Marantze (1993). Já zde volím autory, kteří předkládají ucelený model morfosyntaktického přechodu a navíc se podrobně zabývali nominalizací.

nominalizačního sufixu (N). S výjimkou komplexní povahy hlavy, je fráze v (8) zcela standardní.

Anglický nominalizační morfém *-ing* je příkladem realizace pravostranné hlavy N^0 v (8) a pro oba autory je jednotkou samostatného morfosyntaktického modulu jazyka. Tento modul obsahuje gramatikalizované jazykové elementy, které mohou vstupovat do struktury v různých fázích derivace. Tím se gramatikalizované jednotky liší od autosémantických lexikálních jednotek, jejichž přítomnost je v derivaci nutná od počátku numerace (hloubkové struktury).⁵

Roviny derivace vyjmenované v (9) odrážejí cyklicitu syntaktického procesu, která je pod různými termíny konstitutivní součástí generativní syntaxe.

- (9) Tři roviny na nichž může gramatikalizovaný segment vstoupit do derivace:
- úroveň hloubkové struktury (iniciální numerace),
 - úroveň syntaktických procesů a
 - postcyklická povrchová struktura (fonetická rovina).

Následující odstavce objasňují, jaké důsledky má trojitá rovina inserce gramatického elementu N^0 pro charakter celkové struktury (8). Přítomnost versus nepřítomnost hlavy N ve struktuře (8) vysvětluje různý rozsah verbální a nominální charakteristiky *-ing* forem v angličtině, který lze dokumentovat na celé řadě odlišných vlastností nominalizací.⁶

(9a): Pokud je morfém N^0 (*-ing*) součástí derivace od počátku numerace (již v hloubkové struktuře), nominalizace v (8) je sice morfoloicky komplexní, ale syntakticky jednoduchá. Její hlavou je na všech rovinách derivace substantivní hlava N^0 . Taková struktura náleží tvarům, které Grimshaw považuje za lexikálně derivovaná substantiva (3a,b). Přítomnost sémantických rysů slovesa uvnitř komplexu V^0+N^0 ovlivňuje interpretaci těchto nominalizací, avšak syntaktické

⁵ Lexikální jednotky hlavních kategorií (vstupující do iniciální numerace) jsou obsahem *lexikonu/slovníku*. Morfosyntaktický modul obsahující gramatikalizované elementy nazývá H. Borerová (1997) *Parallel Morphology* a J. Emonds (1997) *Syntacticon*. Terminologie je hlavním faktickým rozdílem analýz obou zmíněných autorů. Teoretické nuance jsou ve vztahu k diskutovanému tématu nedůležité a budu je zde ignorovat.

⁶ Cyklická inserce není jen ad hoc metoda pro analýzu anglických nominalizací. H. Borerová a J. Emonds používají stejný model trojí inserce elementů do derivace také pro vysvětlení celé řady jiných jazykových jevů.

vlastnosti resultativních a dějových substantiv jsou od počátku shodné s vlastnostmi nederivovaných substantiv.

(9b): Pokud N^0 (*-ing*) na počátku numerace chybí, hlavou projekce (8) je v hloubkové rovině syntaxe sloveso (V^0). Toto sloveso musí např. realizovat svou případnou subkategorizaci s ohledem na výběr hloubkových valenčních doplňků. Později, v rámci syntaktického procesu, vstupuje do derivace nominální hlava N^0 a svou přítomností ovlivní formální realizaci selektovaných prvků (např. podobu strukturního pádu). Nominalizace se syntakticky vloženým nominalizačním sufiksem je podle autorů vhodným modelem pro komplexní dějová substantiva Jane Grimshaw (3c) a pro některá Chomského "mixed nominals".

(9c): Anglický nominalizační morfém N^0 (*-ing*) může být vložen do struktury postcyklicky, tj. po skončení všech transformací na úrovni daného cyklu. Podle autorů se tak děje v případě "flexivní" nominalizace anglických gerundií. U nich verbum (V^0) zůstává hlavou své projekce po celou dobu syntaktického cyklu a ovlivňuje proto i povrchovou formu struktury včetně např. strukturních pádů (viz akuzativ po anglickém gerundiu).

Chomského rozdíl mezi lexikální a syntaktickou derivací je ve výše zmíněném modelu Borerové a Emondse vyjádřen jako rozdíl mezi přítomností a absencí nominalizačního elementu v různých rovinách derivace. Morfosyntaktický model trojí inserce do struktury (8) je úspornější než tradiční transformační verze ve schématu (7), nevyžaduje množství nemotivovaných a nedokumentovaných posunů kategoriálních hlav a vysvětluje charakteristiky různých typů nominalizací přesněji. Proto dávám struktuře (8) v dalších kapitolách přednost před modelem (7).

2. Deverbální substantiva v češtině

Česká deverbální substantiva je možno analyzovat z mnoha hledisek a lze o nich jistě uvažovat i jako o transformátech verbální nebo větné struktury. Tento přístup umožňuje přinejmenším interpretační podobnost příkladů (1-2) a (4-5). V následujících podkapitolách shrnu některé argumenty ve prospěch syntaktické analýzy českých deverbálních substantiv. Na základě předchozí diskuse budu vycházet z toho, že česká deverbální substantiva mohou představovat strukturu podobnou (8), tedy spojení verbálního kmene V s nominalizačním morfémem kategorie N .

2.1. Nominalizační morfém N

Podle Hagit Borerové (1997) i Josepha Emondse (1997) jsou to pouze gramatikalizované morfémy daného jazyka, které mohou vstupovat do transformace později než v úvodní fázi numerace. Podmínkou pro zařazení určitého lexikálního segmentu do modulu gramatických formativů jsou pro oba autory definovatelná standardizovaná *forma* a *produktivita*.

Petr Karlík a Norbert Nübler definují česká "deverbální substantiva typu I" jako produktivní a homogenní spojení *verbálního kmene* a specifických derivačních sufixů

(10) *-ěn/en, -án/an, -t.*

V rámci tohoto spojení dochází k minimální supletivnosti kmene, minimální sémantické emancipaci ve vztahu k příbuznému slovesu a existuje zpravidla možnost zpětné transpozice. Specifická (verbální) charakteristika těchto derivovaných deverbálních substantiv je tedy možným důsledkem toho, že derivační sufixy *-ěn/en*, *-án/an*, *-t* jsou českou realizací pravostranné hlavy N^0 ve struktuře (8).

Argumenty Karlíka & Nüblera (a jiné) ve prospěch syntaktické derivace českých deverbálních substantiv budu tedy nadále považovat za možné argumenty ve prospěch pozdější než hloubkové inserce nominalizačního morfému do struktury (8), tj. variant struktury (8/9b) nebo (8/9c).⁷

2.2. SDS jsou DP

Cyklus, v rámci kterého je možno uvažovat o trojí rovině inserce, je definován jako uzavřený nejpozději na úrovni maximální rozšířené fráze. Pokud jde o projekci (8), nominalizační sufix N musí být součástí struktury nejpozději na konci cyklu rozšířené nominální projekce (DP). Proto všechny anglické (neadjektivní) *-ing* formy, včetně gerundií, vykazují externí distribuci substantivní fráze.

Příklady (11) ilustrují, že české příklady SDS lze koordinovat s nederivovaným substantivem. Navíc se SDS se uplatňují v předložkových vazbách ve stejné míře jako nederivovaná substantiva, což je dokumentováno v (12).⁸

(11)	a.	<i>kniha - a dopis</i>	/ - a psaní	/ chyby a přepisování
	b.	<i>kresba - a malba</i>	/ hračky a malování	/opravy a přemalovávání
	c.	<i>test - a zkouška</i>	/ - a zkoušení	/ - přezkušování
-
(12)	a.	<i>Protestovali proti knihám</i>	/ - psaní	/ - přepisování
	b.	<i>Nezajímal se o malbu</i>	/ - malování	/ - přemalovávání
	c.	<i>Chystal se na zkoušku</i>	/ - zkoušení	/ - přezkušování

Protože jde o testy podobnosti konstituentů, dokazují (11) a (12) totožnost vnějších struktur derivovaných a nederivovaných substantiv. Předpokládám, že nutná struktura nominální fráze v pozici argumentu obsahuje nominální projekci (NP) spolu s funkční projekcí determinace (D), tzn. že je to $DP \rightarrow D, NP$.

O přítomnosti funkční nominální projekce D svědčí příklady (13), které dokládají, že demonstrativa a další elementy jejichž pozice je spojována s existencí D mohou modifikovat SDS ve stejné míře jako nederivovaná substantiva.⁹

⁷ České nominalizace, jejichž hlava N v komplexu (8) $[_N V + N]$ v hloubkové struktuře chybí, budu označovat jako "syntakticky derivovaná substantiva", SDS. Budu je srovnávat se substantivy, která budu označovat jako "nederivovaná substantiva" a která budou zpravidla morfologicky jednodušší. Upozorňuji však, že podle výše zmíněného modelu mohou "nederivovaná substantiva" mít také strukturu (8). Chomského (1971) lexikální derivát (*derived nominal*) je (8/9a), tzn. $[_N V + N]$ s nominalizačním morfémem N přítomným v iniciální numeraci. Takovou hloubkově/lexikálně derivovanou nominalizací jsou zřejmě mnohé prostřední příklady v následujícím textu, které by Grimshaw (1991) zařadila mezi dějová (ale nikoliv komplexně dějová) substantiva.

⁸ Příklady uvádím v předpokládané škále nederivované \rightarrow derivované substantivum.

Jinými slovy, (16) naznačuje, že v iniciální numeraci nemusí být hlava N ve struktuře (8) přítomna, neboť žádný z rysů připisovaných lexikální kategorii N se ve struktuře nevyskytuje.

3. Verbální vlastnosti českých SDS

Podobně jako diskutované příklady anglických nominalizací, pokud jde o vnitřní strukturu projekce SDS, mají i česká SDS řadu vlastností, která je činí srovnatelnými s projekcí verba a která je odlišuje od nederivovaných substantiv.¹⁰

3.1. SDS jsou v hloubkové struktuře V

Alternativou k posesivním tvarům v (15) je postnominální genitivní vazba. SDS mají schopnost této vazby stejně jako nederivovaná substantiva. Příklady v (17) však ukazují, že v tom případě je při interpretaci postnominálního genitivu dáována přednost interpretaci *objektové*. Na rozdíl od nederivovaných substantiv, v řadě případů je interpretace subjektu u postnominálních genitivů SDS nemožná, jak ilustruje (18).¹¹

- (17) a. *malba* /malování /přemalovávání pokoje
b. *zkouška* /zkouška /přezkušování přístrojů

- (18) a. *Dopis* /psaní /*přepisování tvojí sestry_{AGENS}
b. *malba* /malování /*přemalovávání jeho bratra_{AGENS}
c. *zkouška* /zkoušení /*přezkušování našeho profesora_{AGENS}

Pokud je hloubková struktura SDS verbální, nepotřebuje interpretace pravostranného aktantu jako objektu další vysvětlení. Teoreticky předvídatelná je

¹⁰ Příklady v následujících oddílech jsou místy problematické. Příčinou je skutečnost, že ačkoliv vstup gramatického sufixu do derivace je možný i později, než v hloubkové struktuře, nepochybně se tak může stát již na úrovni numerace. Je obtížné nalézt deverbální substantivum, které by tento morfém v hloubkové struktuře postrádalo obligatorně. Jako poměrně spolehlivý signál pozdního vstupu sufixu do derivace považuji v následujících případech přítomnost vidu. Příklady SDS, které uvádím, co nejvíce vidově specifické.

¹¹ V této části se má diskuse zde odlišuje od analýzy Karlíka & Nüblera. Neurčitá interpretace českého postnominálního genitivu (včetně možné interpretace jako subjekt nebo objekt) je typická nejen pro deverbální substantiva, ale i pro substantiva jasně nederivovaná, viz podrobně ve Veselovská (1998). Proto neurčitou interpretaci stejně jako pouhou přítomnost postnominálního genitivu považuji za následek *nominální* charakteristiky hlavy, nikoliv za důkaz přítomnosti verba, natož důkaz o průběhu transformace. Obligatorní interpretace genitivu jako objektu příbuzného slovesa je naopak typická pouze pro výrazy, které Grimshaw (1991) nazývá komplexními dějovými substantivy (*complex event nominals*) a já zde SDS.

také skutečnost, že některé SDS v (19) vyžadují obligatorní valenční doplnění, což neplatí o nederivovaných substantivech.¹²

(19)

- a. *dopis* / *psaní* / *přepsání* ?(textu) / *přepisování* ?(textu)
b. *malba* / *malování* / *přemalování* ?(pokoje) / *přemalování* ?(pokoje)
c. *zkouška* / *zkoušení* / *přezkoušení* ?(studentů) / *přezkoušování* ?(studentů)

Následující příklady (20) ukazují, že vazba s instrumentálem, která je standardní pro česká pasivní slovesa, není možná s nederivovanými substantivy, ale je možná s tvary SDS.¹³

(20)

- a. **dopis* - / ?*psaní* - / *přepisování* / *přepisován* některými studenty
b. **malba* - / ?*malování* - / *přemalování* / *přemalován* dobrými řemeslníky
c. **zkouška* - / *zkoušení* - / *přezkoušování* / *přezkoušován* naším profesorem

Jak uvádějí Karlík & Nübler, česká SDS jsou vidově sensitivní v tom smyslu, jak ukazuje (21), kde je zřejmá nekompatibilita SDS s vidově příznakovými předložkami. Nederivovaná substantiva tuto vidovost ve stejném rozsahu nemají.

- (21) a. *Při/Po opravě* / **Při/Po opravení* / **Po/Při opravování*
b. *Při/Po malbě* / *Při/Po malování* / *Při/*Po přemalování*
c. *Při/Po zkoušce* / *Při/Po zkoušení* / *Při/*Po přezkoušování*

Ve všech předcházejících příkladech českých SDS jsem také cíleně volila výrazy s vidovými prefixy a sufixy, které nepochybně patří do repertoáru českých slovesných morfémů. V pre-minimalistickém rámci generativní gramatiky by přítomnost vidu vedla k nutné projekci funkční hlavy Aspekt spojované s videm a transitivity. Dnes je přítomnost tohoto rysu přinejmenším signálem verbální charakteristiky SDS.

Verbální vlastností SDS je také jejich schopnost spojovat se s adjektivy, které jejich obsah specifikují s ohledem na čas a opakovanost děje. Jak ukazuje (22), stejnou schopnost nederivovaná substantiva zpravidla postrádají.

- (22) a. **častý dopis* / *časté psaní* / *časté přepisování*
b. ?*častá malba* / *časté malování* / *časté přemalování*

¹² Problémem zvolených příkladů SDS je přítomnost vidu jako charakteristického rysu SDS. Vid však v češtině omezuje valenci i u sloves a proto jsou příklady idealizované.

¹³ Existence instrumentálu není v současné chomskyánské generativní gramatice považována za součást pasivní transformace. INSTR je pouze možnou realizací Agentu formou adjunktů, tzn. předložkové vazby s nulovou předložkou, přičemž (v souladu s Charlesem Fillmorem, 1977) je interpretace Agens zprostředkována touto předložkou. Bez ohledu na analýzu INSTR, data ve (20) nasvědčují, že tato vazba je přijatelná především v rámci verbální fráze.

c. *?častá zkouška* /*časté zkoušení* /*časté přezkušování*

Následující (23) ukazuje, že některé SDS jsou verbální také v tom smyslu, že se pojí s reflexivním zájmenem-částicí. Nederivovaná substantiva reflexivizaci netolerují, zatímco tato je běžná u sloves.¹⁴

- (23) a. *koupel *se/ koupání se* /*vykoupání se* /*koupat se*
b. *malba *se* /*malování se* /*namalovávání se* /*malovat se*
c. *pohled *se* /*dívání se* /*podívání se* /*dívat se*

Reflexivní částice v (23) je u sloves spojována s přítomností agentu, který je chápán jako doplnění slovesa. (24) ukazuje, že SDS mohou být na rozdíl od většiny nederivovaných substantiv modifikována adjektivy, která (podle Grimshaw, 1991) také signalizují přítomnost logického subjektu (agentu).

- (24) a. *?úmyslný dopis* /*úmyslné psaní* /*přepisování*
b. *?úmyslná malba* /*úmyslné malování* /*přemalovávání*
c. *?úmyslná zkouška* /*úmyslné zkoušení* /*úmyslné přezkušování*

Na druhé straně, interpretaci substantiv jako objektů reality potvrzuje možnost jejich premodifikace adjektivy s konkrétní, fyzickou interpretací. (25) ukazuje, že SDS tento typ premodifikace tolerují v daleko menším rozsahu než nederivovaná substantiva.

- (25) a. *špinavý dopis* /*špinavé psaní* /**špinavé přepisování*
b. *zelená malba* /**zelené malování* /**zelené přemalovávání*

3.2. Česká SDS nejsou anglická gerundia

Ačkoliv česká SDS mají "verbální" charakteristiku, je otázka, zda jsou "verbální" ve stejné míře jako např. anglická gerundia (čímž by SDS představovaly strukturu (8/9c) s nominalizačním sufixem N vloženým do struktury až na úrovni fonetické formy). V následujících příkladech chci ukázat, že česká SDS nemají charakteristiku natolik verbální, jako anglická gerundia.

Jedním z evidentních rozdílů mezi anglickými gerundii a českými SDS je to, že gerundia lze modifikovat pomocí adverbíí (tak jako verba), zatímco forma premodifikace SDS je výhradně adjektivní (tedy neverbální).¹⁵

¹⁴ Karel Oliva (2000) uvádí příklady SDS s reflexivními zájmeny jako důkaz existence genitivní formy českých reflexiv, které z mnoha důvodů charakterizuje jako částice. Pokud bychom projekci reflexivních SDS považovali za interně verbální, nebylo by nutné reflexiva považovat za genitivity. V rámci teorie uplatněné v této studii, by se o těchto reflexivech dalo uvažovat jako o žhavých kandidátech na elementy vstupující do derivace na úrovni fonetické formy. V tom případě by pád byl zřejmě nerelevantní (zejména pokud by element nebyl DP), termín "částice" asi případný a možnost doplnění těchto reflexivních SDS dalším genitivem ne neočekávaná. (viz: *Koupání se vesnických dětí v rybníku...*)

- (26) a. *I saw him/his painting the room quickly.*
b. **Viděl jsem (je)ho vymalování pokoje rychle*

Anglická gerundia vyžadují vazbu s prototypickým verbálním pádem, akuzativem, a umožňují i bezpředložkovou vazbu s DAT a ACC. Jak ukazuje (27), akuzativ po českém SDS není možný.¹⁶

- (27) a. *my reading John the book*
b. **Moje přečtení knihu (Janovi)*

Příklady (26) a (27) svědčí o tom, že vnitřní struktura anglického gerundia je srovnatelná se strukturou verba v rozsahu, který přesahuje verbální charakteristiku českých SDS .

Příklad (28) ukazuje, že anglická gerundia současně nemají vlastnosti substantiv, pokud jde o jejich schopnost být modifikována pomocí vztažné věty nebo předložkového postnominálního *of*-genitivu. Na rozdíl od nich, česká SDS tolerují vztažné věty i postnominální genitiv.¹⁷

- (28) a. **My painting the room, which took place...*
b. *Vymalování pokoje, které proběhlo...*

Jakákoliv je tedy analýza anglických gerundií, lze předpokládat, že nebude totožná s analýzou českých SDS.

4. Závěr

V předchozí podkapitole jsem ukázala, že rozdíly mezi českými SDS a anglickými gerundií jsou především v oblasti, která se týká povrchové roviny derivace, konkrétně v rovině udělení strukturního pádu a shody (kongruence), viz (26-28). To dokazuje, že české derivační sufixy *-ěn/en*, *-án/an*, *-t* vstupují do derivace již před rovinou udělení strukturního pádu (genitivu) a tím zřejmě i před rovinou na níž se reaalizuje obligatorní morfologická shoda s modifikátory. Touto

(viz předchozí strana)

¹⁵ Anonymní recenzent jedné mé studie uvedl jako protiargument podobného tvrzení příklad "*Vyčištění Vašeho oblečení rychle a spolehlivě Vám zaručuje čistírna...*". Pokud někteří mluvčí adverbialní modifikaci tohoto typu akceptují, svědčí to o vyšší míře verbálnosti českých SDS v jejich idiolektu. Produktivita českých nominálních struktur s tímto druhem inkongruentní modifikace však není srovnatelná s produktivitou téhož u anglických gerundií.

¹⁶ P. Karlík (2000) dokumentuje, že některá česká deverbální adjektiva (se sufixem *-ící*) se vážou s akuzativním objektem stejně jako s adverbialními modifikátory (*silně kouřící, kouřící cigarety*). Tyto syntaktické vlastnosti však není možno jednoznačně vztáhnout k verbálnímu původu těchto adjektiv. Navíc, u eliptických nominalizací tohoto typu se možnost adverbialní modifikace a akuzativu ztrácejí.

¹⁷ Viz také (13) a (14).

rovinou je na základě tripartitního dělení zmíněného v předcházející kapitole v (9) buďto hloubková struktura (numerace) nebo vlastní syntaktický proces.

Vzhledem k tomu, že příklady v kapitole 2 svědčily proti přítomnosti nominalizačního sufixu v hloubkové struktuře, předpokládám, že česká SDS jsou ekvivalenty anglických komplexních dějových substantiv. Jako taková představují strukturu (8) s nominální hlavou N vloženou do derivace na úrovni syntaktické derivace (9b).

4.1. Závěr: Hybridní projekce DP→D, VP

Proces syntaktické nebo fonetické inserce nominalizačního sufixu N do struktury (8) představuje ve svém důsledku projekci DP, která má (po určité době derivace) hlavu V. Taková struktura není v rámci chomskyánské generativní gramatiky obvyklá, protože subkategorizační rámec funkční projekce D je obligatorně [__N]. Cyklické pojetí derivace však podobnou hybridní projekci de facto umožňuje. Derivace chápaná jako cyklus fází umožňuje to, co principy ekonomie vyžadují: totiž realizaci subkategorizačního rámce elementů přítomných ve frázovém grafu co nejpozději. Bodem, v němž je struktura posuzována z hlediska gramatickosti, je až konec cyklu.

V případě rozšířené projekce substantiva je cyklem rovina D. Pokud je struktura budována směrem vzhůru, na rovině D musí být projekce dominovaná D definována jako funkční projekce →D, NP (NP s hlavou N). Ovšem, pokud rovina D není dosud uzavřena, nic nebrání tomu, aby se v jejím budoucím rámci nerealizovala verbální fráze podle pravidel své vlastní subkategorizace.

Toto pojetí podporuje intuitivní vysvětlení pro existenci deverbálních substantiv: konkrétně, že jde o formu, která byla vynucena distribucí fráze v syntaktickém kontextu [__D]. Na základě cyklického chápání procesu derivace je projekce roviny D motivována subkategorizací vyššího prvku: selekcí transitivního slovesa, předložky apod. Existence roviny D (její subkategorizace D [__N]) zase motivuje inserci gramatického morfému N, který změnil do té chvíle možnou verbální projekci na projekci NP.

Proces uspokojení subkategorizace D (tedy inserce N) může být odložen jen tehdy, pokud má daný jazyk v repertoáru svých lexikálních prostředků produktivní gramatický morfém kategorie N (nominalizační morfém). Zdá se, že jak angličtina, tak čeština, gramatikalizovaný nominalizační sufix mají. Na základě srovnání anglických *-ing* forem s českými SDS *-ěn/en, -án/an, -t*, je však zřejmé, že proces gramatikalizace není u obou nominalizačních sufixů stejný.¹⁸

Anglický morfém *-ing* (podle analýzy H. Borerové a J. Emondse) je morfémem, který může vstupovat do struktury ve třech rovinách: na úrovni numerace, syntaxe i

¹⁸ Pod pojmem gramatikalizace zde míním postupný proces, v němž se lexikální jednotka zbavená ryze sémantických rysů stává součástí množiny gramatických elementů syntaktického systému daného jazyka, a jako takovou je jí možno zapojit do derivace až na syntaktické rovině. Dalším krokem v tomto procesu je ztráta příznakových rysů, která umožňuje realizaci takového morfému až v postsyntaktické (fonetické) rovině. V kontextu generativní syntaxe se alternativním vysvětlením pojmu gramatikalizace ve spojení s funkčními kategoriemi zabývá detailně např. Haspelmath (1994).

fonetické realizace. U českých nominalizačních morfémů je možnost jejich vstupu do struktury podle všeho omezena na roviny dvě: na rovinu hloubkovou (numeraci) a syntaktickou. Předpokládám, že rozdíl mezi angličtinou a češtinou je v tomto směru typologicky motivovaný. Český morfo-syntaktický modul obsahuje větší množství flexivních vázaných morfémů. Inerce derivačních morfémů na syntaktické a postcyklické (fonetické) rovině je omezena vzhledem k tomu, že derivační morfémy musejí předcházet inflexním, jejichž volba závisí na volbě derivačního elementu.

LITERATURA

- ABNEY, STEVEN P. (1987) *The English Noun Phrase in Its Sentential Aspect*. Ph.D. dissertation, MIT, Cambridge, Mass.
- BORER, HAGIT (1997) *Parallel Morphology*. Seminář Atelier de Morphologie, Université de Nantes, September 1997
- EMONDS, JOSEPH (1997) *Syntacticon*. Seminář Atelier de Morphologie, Université de Nantes, September 1997
- FILLMORE, CHARLES (1977) "The Case for Case Reopened." In P. Cole & J. Sadock (Eds.) *Syntax and Semantics* 8. (59-82)
- GRIMSHAW, JANE (1991) *Argument Structure*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- HAEGEMAN, LILIANE (1991) *Government & Binding Theory*. Blackwell.
- HALLE, MORRIS & MARANTZ, ALEX (1993) 'Distributed Morphology and the Pieces of Inflection.' In K. Hale & S.J. Keyser (eds.) *The View from Building 20*. The MIT Press, Cambridge, Mass. (111-176)
- HASPELMATH, MARTIN (1994) "Functional categories, X' theory, and grammaticalization theory." *Sprachtypologie und Universalienforschung* 47. (3-17)
- HAZOUT, ILAN (1995) "Action Nominalizations and the Lexicalist Hypothesis." *Natural Language and Linguistic Theory* 13.
- CHOMSKY, NOAM (1971) "Remarks on Nominalization." *Studies on Semantics in Generative Grammar*. Mouton Publishers, The Hague 1972. (11-61)
- CHOMSKY, NOAM (1986). *Barriers*. The MIT Press, Cambridge, Mass.
- KARLÍK, PETR & NÜBLER, NORBERT (1998) "Poznámky k nominalizaci v češtině." *Slovo a slovesnost*, 59, 1998. (105-112).
- KARLÍK, PETR (2000) "Valence substantiv v modifikované valenční teorii." In *Čeština-univerzália a specifika*. Sborník konference ve Šlapanicích u Brna 17.-19.11.1999. Brno. (181-192)
- LEES, ROBERT B. (1960) *The Grammar of English Nominalizations*. The Hague: Mouton.
- OLIVA, KAREL (2000) "Hovory k sobě/si/sebe/se." In *Čeština-univerzália a specifika*. Sborník konference ve Šlapanicích u Brna 17.-19.11.1999. Brno. (167-172)
- VESELOVSKÁ, LUDMILA (1999) "Possessive Movement in the Czech Nominal Phrase." In *Journal of Slavic Linguistics* 6:2, Bloomington, Indiana.

A NOTE TO THE ANALYSIS OF CZECH DERIVED NOMINALS

Karlík & Nübler (1998) and Karlík (2000) refer to Chomsky (1971) and claim that one kind of Czech derived nominals is a result of syntactic transformation of nominalization. In this work I showed the problems of such a nominalization transformation in a present generative framework. Moreover, referring to the criteria and terminology applied mostly in Grimshaw (1991), I demonstrated that Czech derived nominals have external characteristics of DPs and some aspects of internal structure of VPs. The criteria, however, signal that Czech derived nominals are not verbal to the extent comparable with English gerundial nominalizations. The Czech derived nominals are, instead, equivalents of Grimshaw's complex event nominals. Throughout the text I was referring to a possible analysis assuming multiple insertion of grammatical morphemes to cyclic derivation - as proposed in Borer (1997) and Emonds (1997).